

БЛИЗНЯТА І МАЧУХА: загадкове святилище Скалата

На сході Галичини знаходиться пасмо пагорбів, які через особливість рельєфу місцеве населення називає горами. Багато тисячоліть тому тут проходила берегова лінія моря, коло якої утворилися рифи. З часом поверхня краю піднялася і колишні рифи отримали милозвучну назву Медобори. Віками вони були природною межею між Галичиною, Волинню та Поділлям (як радше між адміністративно-політичними утвореннями минувшини). Ці гори оповиті легендами та цікаві збереженими тут давніми святилищами, які розташовані чи не по всій гряді Медоборів, що дозволяє говорити про Медобірський комплекс святилищ (археологи в 80х роках городища на Збручі об'єднали в Збручанський культовий центр). Назва, правда, умовна, адже не знати, як було в давнину — чи ці святилища становили певну єдність. В літописні часи значна частина Медоборів та прилеглих до них територій належала Збараському князівству, яке мало статус княжої волості й діяло на певних автономних правах. У 14 - початку 15 століття Збараська земля належала до Великого Князівства Литовського, князі якого, хоч і були хрещені (деколи по кілька разів, залежно від політичних преференцій), але були поховані за язичницьким обрядом і християнські ордени їх інакше і не сприймали, навіть після хрещення [1], [4]. Цілком ймовірно, що саме приналежність краю до напівязичницької держави відіграла значну роль у посиленні в 12-14 століттях переслідуваного за руських часів язичництва, яке тоді почало переживати певне відродження.

Навколо Скалата знаходиться багато живописних та цікавих горбо-гір, з якими пов'язані древні легенди, перекази чи повір'я. Лише частина з них досліджена краєзнавцями. Древні святилища розташовані на високих горах-останцях чи схилах хребта. Із найбільших чи найвідоміших в околиці можна виділити святилища на Святій Горі, Сабарисі та на хребті-останці Товтри (так люди із сусідніх, ймовірно, називають гори Близнюки та Мачуха) [8], [9]. Мова далі піде саме про залишки культових споруд на хребті-останці Товтри, яке було на пагорбах на північний захід від міста Скалата. Перша згадка про нього як поселення зустрічається в письмових джерелах, датованих 1512 роком, а 1600 року містечко отримало магдебурзьке право. Назву міста пояснюють тим, що воно виникло у підніжжя скал (галицьке «скала» - українське «скеля»; від кореня *скал-* та суфікса *-ат*) [2], [5].

В краєзнавчих книгах містяться дані про назви гір, які за описом дуже подібні до пасма, розташованого на північний захід від міста Скалата та на захід від Старого Скалата. Наприклад, дві товтрові гори, які розташовані поруч, називаються Близнюки (Близнята). За легендою, хлопчики-сироти втікали від мачухи-убивці, відьми. Вона перетворила їх у гори серед поля, але й сама нею стала. А поряд — гора Мачуха (назва начебто від “недобра, відокремлена”). Й справді, якщо дивитися із Сабарихи, то найпівденніша гора розташована трохи окремо від двох, які наче зліплені до купи [2].

вид із Сабарихи на Товтри

Гори утворюють невеликий хребет, який відділений від основного хребта Медоборів долиною річки Корилівка. В сусідніх селах його називають Товтри, що, очевидно, є похідним від загальної назви геологічного утворення — гряди гір. Враховуючи, що справжні назви вершин призабулися або ж їх не було, автор пронумерував їх літерами латинської азбуки. Найцікавішими є вершини А, В, С [6].

блакитні лінії - ймовірні вали (проглядаються на місцевості та з космосу)

вершина А: А1 - підвищення всередині центрального майданчику вершини А; А2 - вал центральної споруди вершини А, північно-західна сторона викладена з валунів; А3 - ймовірна ритуальна кирниця; А4 - камінь-майданчик, два камені-ворота - з півночі; А5, А6 - деякі із залишків ймовірних споруд, будинків

вершина В: В1 - ймовірний конусовидний п'єдестал із ямков всередині (для ідола?); В2 - майданчик, оточений валунами; В3 - залишки споруди прямокутної форми; В4 - ймовірний кромлех; В5 - скупчення каміння

вершина С: С1 - найбільший на вершині камінь, сторони якого були обтесані до рівної поверхні; С2 - заглиблення, оточене валунами, частина яких мають геометрично правильну поверхню

ВЕРШИНА А

Вершина А має стрімкі схили. За даними топографічної мапи її висота над рівнем моря 372 метри, над долиною — коло 100 метрів. Внизу із ставків бере початок ліва притока річки Гнилої Рудки, яка протікає через Скалат і яка, в свою чергу, є притокою річки Збруч. Велика частина каміння, яке є на поверхні, не є виступами материкової породи, а, ймовірно, принесені на свої сучасні місця кимись, колись і звідкись. Деякі з валунів утворюють скупчення, що мають правильні геометричні форми (здебільшого нагадують прямокутники чи овали) та, ймовірно, є залишками споруд. Навколо вершини А досить непогано видно залишки невисоких валів. В деяких місцях схил нагадує тераси, частина терену яких вирівняна, а частина — всіяна прямокутними ямами. Як глянути з вершини В в сторону вершини А, то можна помітити, що, можливо, було кілька півкіл валів із західного схилу.

Святилище овальної форми, витягнуте з півночі на південь орієнтовно на 15-17 метрів,

із сходу на захід — на 10-12 метрів. Ймовірно капище має специфічну будову — із західної та північної сторони по його краю виставлені великі камені, які утворюють дугу, же схоже на [кромлех](#). Східну та південну сторони оперізує невисокий символічний вал (A2 на мапі). Нижче по схилі помітні залишки терас. У північно-східній частині овалу розташована неглибока западина, а трішки на південний захід від центру — підвищення, сформоване складеними каменями (A1 на мапі). Можливо, тут колись стояв ідол чи палали святочні вогні. Деякі поодинокі камені наче відділяють западину від підвищення, утворюючи фігуру, подібну на “вісімку”, хоча цілком можливо, що вони не на своїх первісних місцях [5], [6].

ймовірне капище, вид з півночі: на передньому плані — мілке заглиблення, справа — кромлех, зліва — вал, на другому плані за заглибленням — підвищення (A1)

ймовірне капище, вид з півдня: на передньому плані — стежка, яка відразу виходить на вал, за яким — підвищення (A1), зліва, нижче кромлеха видко залишки ймовірної жертвовної криниці (A3)

Із західної сторони, на відстані до трьох метрів від межових валунів, є чотирикутна споруда, стіни якої викладені із великих каменів, а всередині є багато малих. Тут могла бути жертвна яма чи ритуальна криниця, яка після використання була закидана, за аналогією до подібних споруд в [Звенигороді](#).

На горі багато споруд з каміння. Майже коло самої вершини з південної сторони на підході до капища є плоский округлий камінь-майданчик (A4 на мапі), коло якого по обидві сторони стоять два валуни, між ними проходить стежка на святилище. На північ від святилища є великі плоскі камені, які тягнуться не точно на північ, а з невеликим схиленням на схід. Можливо, то залишки давнього [менгіра](#).

На схилах є не одне заглиблення геометрично правильної форми (досить помітні — в точках A5 та A6 на мапі), що може означати існування там колись поселення-супутника. Тим

більше, що вони зі сторони річки та підсонячного південного боку горба. У давні часи люди переважно вибирали для проживання саме південні миси прирічкових схилів (характерно для багатьох археологічних культур) [5], [6].

на передньому плані — ймовірна жертвна кирниця (А3), за нею — залишки валів та ям геометрично правильної форми (А6), вид зі сходу

заглиблення геометрично правильної форми (район А5 на мапі), вид з півдня

ВЕРШИНА В

Гора В має приблизно таку саму висоту, що й гора А. На її схилі також багато каміння, яке не є виступами материкової породи та, швидше за все, туди принесене. Частина з тих каменів покладані подібно до дольменів. Також валуни тягнуться від майданчика на південь і на північ. Можливо, то збережені залишки давнього кромлеха чи менгіра, але гірше, ніж на вершині А. На горбі навколо найвищої точки сила-силенна валунів різного розміру. Вони утворюють лінії, а ті, в свою чергу - фігури. На самій вершині помітний майданчик (В2 на мапі) майже квадратної форми із сторонами орієнтовно 5х5 метрів, із західного, північного та південного боку обмежений великими каменями. Зі сходу він обмежений невисоким валом.

вид на майданчик із північно-західного боку: на другому плані — залишки сучасного вогнища, за яким — залишки споруди В3

З північного боку до майданчика В2 прилягає конусоподібний п'єдестал (В1 на мапі), який добре виділяється з материка. На ньому видно яму. За аналогіями (наприклад, городище [Богит](#)) можна припустити, що тут було капище, в ямі якого кріпився ідол. Ще далі на північ від п'єдесталу помітно залишки валу, теоретично він йшов навколо споруд на вершині В.

вид з півночі: на передньому плані — п'єдестал (В1), за ним — оточений камінням майданчик В2, на задньому

плані — гора А

вид з півдня: на передньому плані — камені, які оточують майданчик В2, за ними — п'єдестал, на якому ся чорніє яма; ліворуч за деревами — вершина С, праворуч над п'єдесталом — вершина D

На південний захід від майданчика В2 нижче рівнем на орієнтовно 1 метр є западина (В3 на мапі), стінки якої рівно викладені із каменів і йдуть практично рівно на південний схід. Вони утворюють лінії довжиною до 8 метрів, але сама западина має коло 4-5х4 метрів. Порівнюючи вигляд місцевості із супутниковим знімком, можна здогадуватися, що ймовірна споруда могла мати два різнорівневі приміщення (північне та південне) із спільними стінами.

вид на споруду В3 із північного заходу; на передньому плані — каміння-залишки перегородки

На північному схилі вершини В розташований явний кромлех (В4 на мапі). Камені поставлені гострими кутами догори (один з них, певно, впав до середини), утворюють дугу, яка спрямована орієнтовно на північний захід, південно-східна частина відкрита. Посередині — невелике заглиблення. Коло цього кромлеху є інші скупчення валунів (наприклад, в напрямку вершини С є доволі помітне з супутника скупчення (В5 на мапі)), які поставлені у досить вільному порядку, хоч частина з них утворює лінії та фігури, які на місцевості проглядаються часом добре, а часом ні через хвилястий рельєф.

На схилах гори В також є западини геометрично правильної форми.

вид на кромлех з півдня

ВЕРШИНА С

Між горбами В та С нема глибокої долини, як між В та А - хребет тільки трішки знижується. На горбі С, майже на самій вершині розташований великий камінь (С1 на мапі) із слідами обробітку — йому надано форму майже паралелепіпеда. Валун з південного заходу має зріз, який нагадує ліжко чи лавку. На захід та південний захід від великого каменя є заглиблення (С2 на мапі), сторони якого обставлені великими, але меншими від каменя С1, валунами. Їхні сторони вирівняні — хтось намагався надати їм правильної геометричної форми, хоча би з двох-трьох боків. З південно-західної сторони ями також стоїть два великих валуни. Стінка, яка прилягає до ями вирівняна. Можливо, тут була якась споруда [5], [6].

вид на частину западини (С2) та великий камінь (С1) із заходу

вид з заходу на північну сторону западини С2

Таким чином, за [характерними ознаками](#) можна припустити, що на цьому кряжі було давнє городище-святилище (навіть цілий комплекс): усі головні споруди із каміння розташовані на підвищеннях — найвищих точках пасма горбів; на щонайменше двох чи трьох вершинах наявні спеціально облаштовані майданчики для обрядів, які оточені ритуальними валами чи впорядкованими валунами — сакральною межею святилища; щонайменше на вершині А є залишки капища із жертовною ямою чи ритуальною кирницею, виділеного місця для священного вогнища, а на вершині В є п'єдестал для ймовірного ідола й також місце для вогнища; на цілому пасмі - широке застосування каменю та кам'яних вимощувань; ймовірна відсутність залишок звичної житлової або господарської забудови на самих вершинах. Розглядаючи городище, варто зауважити, що археологічна культура, носії якої будували великі мегалітичні комплекси у Європі, була поширена в часі [пізнього неоліту](#) та [епохи бронзи](#) (тобто, раніше, ніж 3000 років тому). Можливо, цей комплекс має зв'язок з [дольменом на Богиті](#) та є залишком [культури лійчастого посуду](#). Цілком можливо, що це мегалітичне городище-святилище було побудованим в досить ранні часи, а місцеві слов'яни ([ймовірно, хорвати](#)) в Середньовіччі його використовували на свій лад.

Неймовірною теорією може бути думка, що горби частково рукотворні, споруджені на материковій основі. Можливо, то курган чи навіть комплекс курганів, насипаний на природних узвишсях. Наприклад, на північно-західних землях слов'ян відомий [курган, довжина якого становить 115 метрів, а висота пагорба — 65 метрів](#). Коло Скалата гори також вкриті валунами, тим більше, частина з них розміщені на терені впорядковано [6], [7]. Також цікавий зв'язок виникнення назв гір із можливим культом, який тут міг існувати. Ці питання варті відповідей, тому місце потребує археологічних досліджень для точнішого встановлення, хто, коли і як саме використовував хребет [3], [5], [6].

Джерела:

1. Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти. — Біла Церква, 2006.
2. Кришук М.М. Топоніміка Тернопільщини. Навчально-методичний посібник. — Тернопіль, 2008. — 200 с.
3. И.П.Русанова, Б.А.Тимошук. Языческие святилища древних славян. — М.: Издательство «Ладого-100», 2007. — 304 с.
4. Тернопільський енциклопедичний словник. — Тернопіль: видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2004—2010. — ISBN 966-528-197-6, том 1, 2004.
5. Б. Явір Іскра. *Священні гори Скалата*
6. Б. Явір Іскра. *Скалатські ставки: забуте городище-святилище*
7. [Славяне и мегалиты. Археология.](#)